

صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان: ماهیت، ابعاد و کاربردها

نرگس مزروعی^۱، دکتر هادی پورشافعی^۲

^۱ کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، دانشگاه بیرجند

nargesmazroei@gmail.com

^۲ دانشیار، مدیریت آموزشی، دانشگاه بیرجند

hpourshafeii@birjand.ac.ir

چکیده:

معلم اساسی‌ترین عنصر در نظام آموزش و پرورش محسوب می‌شود به‌طوری که میزان صلاحیت حرفه‌ای، کارآمدی، علاقه‌مندی و تسلط حرفه‌ای او در کیفیت فرایند یاددهی و یادگیری اثری تعیین‌کننده دارد. هدف از پژوهش حاضر بررسی صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان از جهت ماهیت، ابعاد و کاربرد است. که بدین منظور از مطالعات قبلی به‌عنوان منابع استفاده شده است. نتایج کلی تحقیق بیانگر آن است که چهارچوب صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان شامل مواردی مانند تسلط بر دانش مورد تدریس، آشنایی با راهبردهای تدریس، مهارت مدیریت کلاس، دانش در مورد یادگیری، مهارت‌های توسعه حرفه‌ای، مهارت‌های ارتباطی و صلاحیت شخصیتی و رفتاری است.

واژگان کلیدی: صلاحیت‌های حرفه‌ای، معلم، دانش‌آموزان

۱- مقدمه:

عصر حاضر با چالش‌های پیچیده و بسیاری در جامعه همراه است به‌طوری که این چالش‌ها تأثیر بسزایی بر نحوه انجام کار، برقراری ارتباط با دیگران و نحوه یادگیری افراد دارد. افزایش نقش بنیادی اطلاعات و دانش از مهم‌ترین عوامل اصلی و تازه در این تغییرات است که از آن‌ها با عنوان «جامعه اطلاعاتی»، «جامعه دانش» و «جامعه یادگیری» یاد می‌شود (عسکری‌متین و همکاران، ۱۳۹۶).

تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه نه تنها بر دنیای اطراف معلم تأثیرگذاری است بلکه باعث تغییر رفتار دانش آموزان، ساختار، برنامه درسی و جمعیت دانش‌آموزی می‌شود. به‌طوری که این تغییرات هویت حرفه‌ای معلمان را دچار بحران نموده است. علاوه بر این فشارهای داخلی برای پذیرفتن مسئولیت‌های جدید توسط معلمان، بین معلومات و دانش قبلی آن‌ها فاصله انداخته و بحران هویت را عمیق‌تر و بیشتر نموده است. بنابراین هویت حرفه‌ای معلمان نیاز به بازسازی مجدد دارد (واحدی و همکاران، ۱۳۹۷).

عواملی مانند تعامل دانش، مهارت و حساسیت معلم از یک سو و انتظارات یادگیری وضعیت اقتصادی و اجتماعی و ویژگی فرهنگی یادگیرندگان از جمله مواردی هستند که موفقیت یا شکست آموزش و پرورش را تعیین می‌کنند. به‌عبارتی دیگر کیفیت هر نظام آموزشی به کیفیت معلمان آن جامعه وابسته است (بلومکه^۱، ۲۰۱۷). بنابراین به کارگماردن توان‌ترین و شایسته‌ترین افراد برای حرفه معلمی حیاتی‌ترین مسئله است و مهم‌تر از آن فراهم آوردن برنامه‌های تربیت معلم و آموزش‌های ضمن خدمت با کیفیت برتر برای معلمان تا بدین منظور دانش و مهارت خویش را در طول دوران خدمت افزایش دهند (شی و همکاران^۲، ۲۰۱۹).

حرفه‌ای شدن فرایندی است که به وسیله آن انجام یک حرفه با شغل، مستلزم داشتن مهارت‌های ویژه‌ای است. معلم حرفه‌ای باید درک عمیقی از دانش محتوایی رشد دانش‌آموز، سبک‌های یادگیری، راهبردهای تدریس، مجموعه‌ای جدید از ارزش‌ها همراه با احترام به تفاوت‌های فردی با همکاران و گرفتن بازخورد مداوم مناسب از تدریس داشته باشد (رضایی، ۱۳۹۷). بدین منظور لازم است آموزش و پرورش به ارتقا و رفاه معلمان در سطح تخصصی و حرفه‌ای مانند ارتقای کیفی و شغلی معلمان در آموزش و پرورش، گزینش و جذب نیروهای با بنیه علمی و تخصصی و ایجاد روش‌های نوین تدریس بپردازد. پایین بودن سطح علمی و حرفه‌ای در مدیریت کلاس درس، عدم برخورداری از آموزش مداوم، نبود زمینه مناسب برای یادگیری مداوم و تبادل اطلاعات و تجربیات با همکاران، مقاومت در مقابل روش‌های نوین آموزشی ناشی از برخورداری نبودن از آموزش‌های لازم توسط معلمان است. متأسفانه در تاریخ آموزش و پرورش ایران، معلمان پس از استخدام به رغم تمامی کاستی‌های نظام استعدادی، روانه کلاس درس شده‌اند. به‌طوری که صلاحیت‌های آنان از ابعاد حرفه‌ای، تخصصی و روابط انسانی سنجیده نشده است و فقط آموزش‌های کوتاه مدت موردی بر اساس تغییر محتوای برخی کتب با آموزش‌های درازمدت ضمن خدمت با محتوای حجیم آموزشی به آنان ارائه شده است که با گذشت زمان، این دانش و آموخته‌های اولیه ناکارآمد خواهد شد (محبی و همکاران، ۱۴۰۱).

با توجه به اهمیت صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان در جامعه و ماهیت و کاربرد آن، محققان خارجی و داخلی زیادی به مطالعه این موضوع پرداخته‌اند. بلومک و همکاران^۳ (۲۰۱۵) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده است که ویژگی‌های حالت هر معلم مانند شناخت، عاطفه و انگیزش در ترکیب با مهارت‌های ویژه موقعیتی مانند تفسیر، ادراک و تصمیم‌گیری ممکن است به بهبود عملکرد بینجامد. همچنین گئوریو و روائ^۴ (۲۰۱۷) نیز در پژوهش خود به صلاحیت‌های دانش محتوایی و انگیزشی اشاره کرده‌اند. که ترکیب این صلاحیت‌ها با یکدیگر، منجر به تصمیم‌گیری، قضاوت حرفه‌ای متناسب و بهبود یادگیری هیجانی، اجتماعی و شناختی دانش‌آموزان می‌شود. کانا و ردکر^۵ (۲۰۱۹) در پژوهش خود شش حوزه برای صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان در نظر گرفته‌اند که با توجه به لزوم ارتقای صلاحیت‌های فناورانه در معلمان، زیرمؤلفه‌های متعددی در حوزه‌های گوناگون مانند تلویحات فناوری در سنجش، آموزش و یادگیری، منابع آموزشی، نیرومندسازی یادگیرندگان و درکل اشتغال حرفه‌ای معلمان برای آن در نظر گرفته شده است. در پژوهشی دیگر که توسط کوئی‌ویلا و همکاران^۶ (۲۰۲۰) انجام شده است، به رابطه بین عملکرد معلمان در صورت افزایش کیفیت آن‌ها این حوزه با استفاده از روش تحلیل محتوا پرداخته شده است.

¹ Blomeke

² She et al

³ Blomeke et al

⁴ Guerriero & Révai

⁵ Caenea & Redecker

⁶ Kuivila et al

در ایران رضایی (۱۳۹۶) در پژوهش خود شایستگی‌ها را در دسته اخلاق، تعهد حرفه‌ای، دانش حرفه‌ای و مهارت تربیتی تقسیم‌بندی کرده به‌طوری که نگرش و شخصیت را در بعد نخست و باهم تلفیق کرده است. همچنین غلامی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود به میزان صلاحیت حرفه‌ای معلمان اشاره کرده‌اند. به‌طوری بیان کرده‌اند که کارآمدی، علاقه‌مندی، تسلط حرفه‌ای و مطلع بودن معلم تعیین کننده کیفیت فرایند یاددهی و یادگیری است. محبی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی صلاحیت‌های معلمان ابتدایی و متوسطه با استفاده از مرور تلفیقی پژوهش‌ها پرداخته‌اند. نتایج حاکی از آن است که درمجموع معلمان در بعد مهارتی ازجمله مدیریت کلاس و بعد دانشی در سطح متوسطی قرار دارند. اما در بعد شخصیتی در سطحی بالاتر از متوسط هستند.

بنابراین با توجه به مطالعات داخلی و خارجی انجام شده می‌توان بیان داشت با توجه به اهمیت و جایگاه صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان در فرایند یاددهی و یادگیری در پژوهش حاضر به تدوین چهارچوبی برای صلاحیت‌های حرفه‌ای پرداخته شده است.

۲- روش شناسی:

این پژوهش از نوع مروری است و از مطالعات پیشین به‌عنوان منابع استفاده شده است. در این تحقیق تلاش شده است، صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان و ماهیت، ابعاد و کاربرد آن بر اساس منابع و داده‌های موجود مورد بررسی قرار گیرد.

۳- بحث درباره یافته‌ها

صلاحیت‌های معلم به توانایی معلم در برآوردن نیازها و مطالبات حرفه‌ای تدریس گفته می‌شود. به‌عبارتی دیگر صلاحیت‌های معلم، مجموعه‌ای از شناخت‌ها، گرایش‌ها و مهارت‌هایی است که معلم با کسب آن‌ها می‌تواند به پرورش جسمی، ذهنی، عاطفی، اجتماعی و معنوی دانش‌آموزان کمک کند (عسکری متین و همکاران، ۱۳۹۶).

با بررسی مؤلفه‌های صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان از نظر متخصصان، می‌توان چهارچوبی از صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان را به شرح زیر بیان کرد (۱):

(الف) تسلط بر دانش مورد تدریس: اساتید باید بر موضوع مورد تدریس تسلط علمی و عملی کافی و جامع داشته باشند. به‌طوری که اگر خود مدرس آن موضوع را نفهمیده و یاد نگرفته باشد نمیتواند به درستی و به صورت مطلوب آن را به دیگران آموزش دهد.

(ب) آشنایی با راهبردهای تدریس: تدریس فرایندی علمی و پیچیده است که از پیش توسط معلم برنامه‌ریزی و طراحی شده و در کلاس درس اجرا و پیاده می‌شود. هدف تدریس ایجاد تعامل و درگیری میان دانش‌آموزان با موضوعات و مطالب درسی است. تدریس چهارچوب ویژه‌ای است که عناصر مهم تدریس در درون آن قابل مطالعه است و شناخت و آگاهی از عناصر و عوامل آن می‌تواند به معلم در انتخاب روش‌های مناسب کمک کند. معلمان باید با انواع روش‌ها و فنون تدریس آشنا باشند تا بتوانند متناسب با موضوع، محتوای مورد تدریس و شرایط کلاس درس، متناسب‌ترین روش تدریس را جهت تسهیل فرایند یادگیری و خلق موقعیت‌های یادگیری بهینه انتخاب و در کلاس به کار برند تا بالاترین میزان یادگیری را در دانش‌آموزان ایجاد نمایند (استرانگ، ۲۰۱۳).

(پ) مهارت مدیریت کلاس: مدیریت کلاس، فرایند اطمینان یافتن از اینکه در تدریس، کلاس از نظم برخوردار و از مزاحمت‌های مانع شونده یادگیری جلوگیری شده، تعریف می‌شود. مدیریت کلاس مستلزم آن است که با ایجاد محیط یادگیری مناسب به شاگردان یاد دهیم چگونه به رفتارهای خود نظم دهند و کنترل رفتار خود در کلاس را یاد بگیرند. از طرفی دیگر، معنای استقرار نظم در کلاس این است که شاگردان در فرایند آموزش کلاس درس فعال باشند و در فرایند یادگیری مشارکت کنند و رفتار و اعمالشان در جهت دستیابی به اهداف آموزشی باشد. کلاس‌هایی که به‌خوبی اداره می‌شوند بهترین فرصت یادگیری را برای دانش‌آموزان فراهم می‌آورند و معلمان از این طریق می‌توانند رفتارهای مخرب و مزاحم‌شونده در کلاس را اصلاح نمایند و با ایجاد محیطی آرام، بدون تنش و مطلوب میزان یادگیری دانش‌آموزان را افزایش دهند.

(ت) دانش در مورد یادگیری: یادگیری فعالیتی است که از سوی یادگیرنده انجام می‌شود. به‌طوری که نقش معلم صرفاً فراهم آوردن شرایط و امکاناتی است که یادگیری را آسان می‌سازد. در واقع معلم از راه آموزش، در تجارب یادگیری شاگردان دخل و تصرف می‌کند تا بر یادگیری آنان تأثیر بگذارد. تربیت به هر طریقی صورت بگیرد بر پایه یادگیری خواهد بود. بر این اساس وقتی مدرسی به دنبال آن است که تا دریا بد که موضوع خاصی را چگونه باید تدریس کند، ناگزیر است به روانشناسی یادگیری و نظریه‌های آن مراجعه کند. هرچه معلمان با مفهوم یادگیری، نظریه‌های آن،

فرایند شکلگیری یادگیری و شرایط مؤثر بر آن آشنا باشند می توانند زمینه ها و شرایط بهتر یادگیری در کلاس درس را فراهم آورند (ون دریل و بری^۸، ۲۰۱۲).

(د) مهارت های توسعه حرفه ای: نیاز به مطالعه، یادگیری و آموزش تنها برای دانش آموزان قابل مطرح نیست بلکه امروزه برای معلمان به عنوان نیاز مداوم زندگی حرفه ای قابل مطرح است. معلمان باید از آخرین دستاوردها و یافته های علمی در حیطه آموزشی و تخصصی خود و همچنین جدیدترین و مناسب ترین روش های تدریس در حیطه مورد تدریس خود دانش و آگاهی داشته باشند. معلمان می توانند از طریق انجام مطالعه، پژوهش، شرکت در کارگاه های آموزشی، تألیف کتاب، ارائه مقاله، عضویت در انجمن های علمی و همکاری با متخصصان دیگر به این مهارت ها و دانش دست یابند (تورن^۹؛ ۲۰۱۶).

(ذ) مهارت های ارتباطی: اگر تدریس را معادل مفهوم ارتباط در نظر بگیریم حداقل باید ارتباط را شرط لازم در فرایند تدریس به حساب آوریم. در جریان تدریس ارتباط بین دانش آموزان و معلمان به صورت کلامی و غیرکلامی است. هرچه معلم با مهارت برقراری ارتباط و عوامل مؤثر بر آن بیشتر آشنا باشد، میتواند تعامل سازنده تر و اثربخشتری را با دانش آموزان برقرار نماید.

(ر) صلاحیت شخصیتی و رفتاری: افراد خصوصیات ذاتی و رفتارهای اکتسابی متفاوتی دارند. خصوصیات فردی هرکس نحوه تلقی و برداشت دیگران از او را تعیین می کند. به عنوان مثال ویژگی هایی مانند قد و وزن مشخص هستند اما ویژگی های روان شناختی وجود دارند که قابل رؤیت نیستند ولی بر رفتار افراد اثر می گذارند. معلمان نیز خصوصیات ذاتی و الگوهای رفتاری خاص خود را دارند که بر عملکرد آن ها و دانش آموزان تأثیر گذار است.

در یک جمع بندی کلی می توان گفت، جهان بیش از پیش نیازمند افرادی است که قادر به خودراهبری، بر عهده گرفتن سکان رشد و طراحی جریان بالندگی خود است. این مهارت نیازمند تمرین و ممارست است که این مهارت با برنامه های درسی تجویزی، قابلیت رشد ندارد بلکه مستلزم تغییر و تحول در برنامه های تربیت معلم و برنامه های درسی مدارس و روش های تدریس است.

۴- نتیجه گیری و پیشنهادها

هدف از پژوهش حاضر، تدوین چهارچوبی برای صلاحیت های حرفه ای معلمان است. هدف اصلی رشد حرفه ای معلمان، بالا بردن کیفیت یادگیری دانش آموزان است. امروزه تغییرات عمیق در ساختار، برنامه درسی و جمعیت دانش آموزی، هویت حرفه ای معلمان را دچار بحران نموده است. فقدان صلاحیت های مرتبط برای برخورد با این موقعیت جدید باعث شده که بسیاری از معلمان هویت حرفه ای خود را در تنگنا ببینند. علاوه بر این، فشارهای داخلی برای پذیرفتن مسئولیت های جدید توسط معلمان، بین معلومات و دانش قبلی آنها فاصله انداخته و بحران هویت را عمیق تر و بیشتر کرده است. با بررسی مؤلفه های بیان شده توسط متخصصان، می توان چهارچوبی از صلاحیت های حرفه ای معلمان را به شرح زیر عنوان نمود: تسلط بر دانش مورد تدریس، آشنایی با راهبردهای تدریس، مهارت مدیریت کلاس، دانش در مورد یادگیری، مهارت های توسعه حرفه ای، مهارت های ارتباطی و صلاحیت شخصیتی و رفتاری

پیشنهادهای

با توجه به یافته های به دست آمده، پیشنهادهای زیر ارائه شده است:

۱. از طریق ایجاد فرصت های آموزشی مستمر مانند برگزاری دوره های آموزش ضمن خدمت و کارگاه های آموزشی؛ بهبود دانش موضوعی، اصول برنامه ریزی درسی، روانشناسی رشد و روانشناسی یادگیری مدنظر قرار گیرد. همچنین می توان با مشارکت متخصصان، سرفصل هایی را برای دروس مربوط به این ابعاد دانشی ویژه طراحی کرد.
۲. بهبود مهارت های طراحی آموزشی، مدیریت کلاس، معنادار کردن یادگیری، روش های تدریس فعال و نیز تدریس مبتنی بر رویکرد حل مسئله از طریق فرصت های آموزشی پویا مانند برگزاری دوره های کارورزی و آموزش تعاملی، مورد توجه قرار گیرد.
۳. ارتقای سواد رسانه ای معلمان از طریق ایجاد فرصت های آموزشی مستمر علمی و برگزاری جشنواره، کنگره و سمینارهایی با محوریت سواد رسانه ای و پیوند آن با یاددهی و یادگیری و اختصاص اعتبارات خاص برای فعالیت های پژوهشی در این زمینه مدنظر قرار گیرد.

⁸ Van Driel & Brry

⁹ Thorne

۴. نظام ارزشیابی مبتنی بر ابعاد صلاحیت‌های حرفه‌ای طراحی شود و سیاست‌های کلی به شکلی باز تعریف شوند به‌طوری که در جذب، ارتقا و نگهداشت معلمان مبنای کار قرار گیرد.

منابع

- رضایی، منیره. (۱۳۹۶). تعیین شایستگی‌های تخصصی و حرفه‌ای معلمان متناسب با سند تحول بنیادین و مبانی نظری آن و اعتباربخشی به آن. *پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش*، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
- رضایی، منیره. (۱۳۹۷). تدوین استانداردهای عملکرد حرفه‌ای معلمان براساس شایستگی‌های شناسایی شده در اسناد تحولی و اعتباربخشی آن. *پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش*، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
- عسکری‌متین، سجاد و کیانی، غلامرضا. (۱۳۹۶). الگوی معیار صلاحیت حرفه‌ای معلمی در تراز جمهوری اسلامی ایران. *تعلیم و تربیت*، ۳۴(۲): ۳۰-۹.
- عسکری‌متین، سجاد و کیانی، غلامرضا. (۱۳۹۶). الگوی معیار صلاحیت حرفه‌ای معلمی در تراز جمهوری اسلامی ایران. *تعلیم و تربیت*، ۳۴(۲): ۳۰-۹.
- غلامی، محمدحسین، پورشافعی، بدری و شاه‌طلبی، بدری. (۱۳۹۷). شناسایی عوامل توسعه حرفه‌ای معلمان. *چهارمین کنفرانس ملی توانمندسازی جامعه در حوزه علوم انسانی و مطالعات مدیریت*، تهران
- واحدی، حسین؛ کریمی، ناصر؛ رضایی، رسول و اسماعیل‌پور، ایوب. (۱۳۹۷). مقایسه صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان. *فارغ‌التحصیلان دانشگاه فرهنگیان*، تربیت معلم سابق و سایر دانشگاه. *فناوری آموزش*، ۱۳(۱): ۸۳-۹۰.
- محبی، علی؛ فرهوش، معصومه و یداللهی، سارا. (۱۴۰۱). سنجش ابعاد صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان ایران: مطالعه مروری تلفیقی. *نوآوری‌های آموزشی*، ۲۹-۶۴: ۸۴(۲۱).
- Blomke, K. (2017). Modelin Teachers Professional Competence as a Multi-dimensional Construct. In Guerriero (Ed), *Pedagogical Knowledge and the Changing Nature of the Teaching Profession*, 119-135
- She, N., Farrell, O., Brunton, J., Costello, E., Donlon, E., Trevaskis, S., & Eccles, S. (2019). Teaching online is different: critical perspectives from the literature (Report No. 2). Dublin City University
- Blomeke, S., Gustafsson, J. E, & Shavelson, R. J. (2015). Beyond Dichotomies. *Zeitschrift für Psychologie*, 223, 3-13
- Guerriero, S. & Révai, N. (2017). Knowledge – based Teaching and the Evolution of a Profession. In Guerriero S. (Ed), *Pedagogical Knowledge and the Changing Nature of the Teaching Profession*, 140-148.
- Caenele, F., & Redecker, CC. (2019). Aligning Teacher Competence frameworks to 21st Century Challenges: the case for the European Digital Competence Framework for Educators (DigCompEU). *European Journal of Education, Research Development and Policy*, 54(3): 356-369.
- Kuivila, H-M., Mikkonen, K., Sjoren, T., Koivula, M., Koskiaki, M., Mannisto, M., & Kaariainen, M. (2020). Health Science student teacher perceptions of teacher competence: A qualitative study. *Nurse Education Today*, 84: 20-34
- Stronge, J.H. (2013). Evaluating what good teachers do: Eight research -based standards for assessing teacher excellence. New York: Routledge.
- Van Driel, J. H., & Berry, A.K. (2012). Teacher professional development focusing on pedagogical content knowledge. *Educational Researcher*, 41(1), 26 -28.
- Thorne, S. (2016). Interpretive description: Qualitative research for applied practice. New York: Routledge.